

BYUDJET TASHKILOTLARIDA XAVFLARNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ICHKI AUDITNING O'RNI VA ISTIQBOLLARI

Sherg'oziyev Dilmurod Suvonovich

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

E-mail: dilmurodbek.2012@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20772083>

Byudjet tashkilotlarida moliyaviy resurslarning maqsadli, tejamkor va natijador sarflanishini ta'minlash davlat moliyasini boshqarish tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Davlat mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan tashkilotlar faoliyatida xarajatlar smetasi, davlat xaridlari, ish haqi va stipendiya to'lovlari, xizmat safarlari, asosiy vositalar hisobi, grant va subsidiya mablag'lari, shartnomalar ijrosi hamda hisobotlarning ishonchligi bilan bog'liq ko'plab xavflar mavjud. Ushbu xavflar o'z vaqtida aniqlanmasa, byudjet intizomining buzilishi, mablag'larning samarasiz sarflanishi, davlat dasturlarining bajarilmasligi va korrupsiyaviy holatlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli ichki audit xizmatlari byudjet tashkilotlarida nafaqat nazorat vositasi, balki boshqaruv qarorlarini sifatli qabul qilishga ko'maklashuvchi maslahat beruvchi institut sifatida qaralishi zarur.

Ichki auditning mohiyati tashkilot faoliyatini mustaqil va xolis baholash, ichki nazorat tizimidagi kamchiliklarni aniqlash hamda rahbariyatga ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar berishdan iborat. An'anaviy tekshiruvlarda asosan sodir bo'lgan xatolar va hujjatlardagi kamchiliklar aniqlansa, zamonaviy ichki audit yondashuvi xavflarni oldindan ko'rish, ularning ehtimoli va ta'sir darajasini baholash, resurslarni eng xavfli yo'nalishlarga yo'naltirishga asoslanadi. Bunday yondashuv byudjet tashkilotlari uchun ayniqsa muhimdir, chunki byudjet mablag'lari cheklangan bo'lib, ularning har bir so'mi ijtimoiy-iqtisodiy natija berishi kerak.

O'zbekiston amaliyotida ham ichki audit va xavflarni boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha muhim huquqiy asoslar shakllanmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 29-apreldagi 279-son qarori bilan davlat moliyasi sohasida moliyaviy va boshqa xavflarni aniqlash, baholash hamda boshqarish tartibi belgilandi. Mazkur tartib xavflarni aniqlash, baholash, xavflar reyestrini yuritish, monitoring qilish va xavflarni kamaytirish choralarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Unda xavflarni boshqarish jarayoni ichki audit xizmati tomonidan o'rganilishi va tahlil qilinishi belgilangan. Bu esa ichki auditning byudjet tashkilotlarida xavflarni boshqarish tizimidagi rolini yanada kuchaytiradi.

Byudjet tashkilotlarida xavflarni boshqarish jarayoni odatda bir necha bosqichdan iborat bo'ladi: xavflarni aniqlash, ularni baholash, ustuvorlik darajasiga ajratish, kamaytirish choralarini belgilash, ijrosini monitoring qilish va rahbariyatga hisobot berish. Ichki audit ushbu bosqichlarning har birida muhim vazifani bajaradi. Xavflarni aniqlash bosqichida auditorlar hujjatlar, moliyaviy hisobotlar, shartnomalar, xarid jarayonlari va ichki tartib-qoidalarni tahlil qiladi. Baholash bosqichida xavfning yuzaga kelish ehtimoli va tashkilot faoliyatiga ta'siri aniqlanadi. Monitoring bosqichida esa ilgari berilgan tavsiyalarning bajarilishi, kamchiliklarning takrorlanmasligi va nazorat choralarining natijadorligi tekshiriladi.

Ichki auditning eng muhim afzalligi shundaki, u rahbariyatga faqat kamchiliklar ro'yxatini emas, balki ularning sabablarini va ularni bartaraf etish bo'yicha aniq takliflarni taqdim etadi. Masalan, davlat xaridlarida bir nechta yetkazib beruvchi bilan ishlamaslik, bozor narxlarini solishtirmaslik, texnik topshiriqlarning noaniq tuzilishi yoki shartnoma ijrosining yetarli monitoring qilinmasligi moliyaviy xavflarni kuchaytiradi. Ichki audit ushbu jarayonlarni o'rganib, xaridlar rejasini oldindan tahlil qilish, narx monitoringini kuchaytirish, manfaatlar to'qnashuvini oldini olish va shartnomalar ijrosini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Bugungi kunda byudjet tashkilotlarida eng dolzarb xavflardan biri hisobotlar ishonchliligi bilan bog'liqdir. Moliyaviy hisobotlarda noto'g'ri tasniflash, xarajatlarni noto'g'ri davrga kiritish, aktivlarni to'liq aks ettirmaslik yoki majburiyatlarni yashirish kabi xatolar boshqaruv qarorlarining noto'g'ri qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Ichki audit hisobotlarning haqqoniyligi va to'liqligini baholash orqali rahbariyatga real moliyaviy holatni ko'rsatadi. Bu esa byudjet mablag'larini rejalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va kelgusi davrlar uchun xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Ichki auditning xavflarni boshqarishdagi yana bir muhim yo'nalishi korrupsiyaviy xavflarni baholashdir. Davlat xaridlari, shartnomalar, asosiy vositalar hisobdan chiqarilishi, xizmat safarlari va qo'shimcha to'lovlar kabi jarayonlarda manfaatlar to'qnashuvi yoki suiiste'mollik holatlari yuzaga kelishi mumkin. Ichki audit bu jarayonlarda nazorat nuqtalarini aniqlaydi, mas'uliyat taqsimotini baholaydi va shaffoflikni kuchaytirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqadi. Shu jihatdan ichki audit korrupsiyaga qarshi kurashish tizimining profilaktik mexanizmi sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Risklarga asoslangan ichki audit rejasini shakllantirishda barcha jarayonlarni bir xil darajada tekshirish maqsadga muvofiq emas. Cheklangan vaqt va kadrlar sharoitida auditorlik resurslari eng yuqori xavfga ega yo'nalishlarga yo'naltirilishi kerak. Masalan, katta hajmdagi xaridlar, ijtimoiy to'lovlar, investitsiya loyihalari, davlat dasturlari, budjetdan tashqari mablag'lar va grantlar yuqori xavfli yo'nalishlar sifatida baholanishi mumkin. Past xavfli jarayonlar esa kamroq davriylikda yoki tanlanma usulda o'rganiladi. Bunday yondashuv ichki audit samaradorligini oshiradi va tashkilot rahbariyatiga eng muhim muammolar bo'yicha tezkor axborot beradi.

1-jadval

Byudjet tashkilotlarida asosiy xavf yo'nalishlari va ichki auditning tavsiya etiladigan choralari

Xavf yo'nalishi	Ehtimoliy muammo	Ichki audit harakati	Kutilayotgan natija
Davlat xaridlari	Narxlarning asossiz oshirilishi, manfaatlar to'qnashuvi	Xarid rejalari, shartnomalar va narx monitoringini tahlil qilish	Mablag'larning tejamkor sarflanishi
Ish haqi va to'lovlar	Ortiqcha yoki noto'g'ri hisob-kitoblar	Hisob-kitob hujjatlari va to'lov reyestrlarini tanlanma tekshirish	Byudjet intizomining mustahkamlanishi

Asosiy vositalar	Inventarizatsiya kamchiliklari, aktivlardan samarasiz foydalanish	Inventarizatsiya natijalari va hisob registrlarini solishtirish	Aktivlar hisobining aniqligi
Grant va subsidiyalar	Mablag'lardan maqsadsiz foydalanish	Loyiha xarajatlari, smeta va natija ko'rsatkichlarini baholash	Maqsadli foydalanish ta'minlanadi
Hisobotlar	Ma'lumotlarning noto'g'ri aks ettirilishi	Moliyaviy hisobotlar va birlamchi hujjatlarni taqqoslash	Hisobotlar ishonchliligi oshadi
Axborot tizimlari	Ma'lumotlar xavfsizligi va ruxsatsiz o'zgartirishlar	Kirish huquqlari, elektron izlar va nazorat loglarini o'rganish	Raqamli xavflar kamayadi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 29-apreldagi 279-son qarori va muallifning tahliliy yondashuvi asosida tuzildi.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ichki audit xizmatlari byudjet tashkilotlaridagi xavflarni faqat moliyaviy kamchiliklarni aniqlash orqali emas, balki ularning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish orqali ham boshqaradi. Har bir xavf yo'nalishida ichki auditning aniq harakati belgilansa, rahbariyat uchun qaror qabul qilish jarayoni yengillashadi. Masalan, xarid jarayonlari bo'yicha auditorlik tahlili shartnoma narxlarining bozor bahosiga mosligini tekshiradi, ish haqi bo'yicha tahlil esa ortiqcha yoki noto'g'ri to'lovlarning oldini oladi. Hisobotlar va axborot tizimlari bo'yicha audit esa raqamli boshqaruv sharoitida ma'lumotlar ishonchliligini ta'minlaydi.

Raqamlashtirish ichki audit imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Elektron hujjat aylanishi, davlat xaridlari platformalari, byudjet ijrosi tizimlari va moliyaviy hisobot modullaridan olingan ma'lumotlar auditorlarga katta hajmdagi operatsiyalarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish imkonini beradi. Ma'lumotlar tahlili orqali takroriy to'lovlar, noodatiy shartnomalar, limitdan oshgan xarajatlar, muddatidan kechiktirilgan majburiyatlar yoki bir xil yetkazib beruvchilarga ortiqcha bog'liqlik kabi signallar aniqlanishi mumkin. Bu esa ichki auditni reaktiv nazoratdan proaktiv nazoratga aylantiradi.

Ichki audit xizmatlari faoliyatida kadrlar salohiyati ham muhim ahamiyatga ega. Auditor faqat buxgalteriya hisobi yoki moliyaviy nazoratni bilishi yetarli emas; u risk-menejment, davlat xaridlari, axborot texnologiyalari, huquqiy tahlil, korrupsiyaviy xavflarni baholash va kommunikatsiya ko'nikmalariga ham ega bo'lishi kerak. Shu sababli byudjet tashkilotlarida ichki auditorlarni muntazam malaka oshirish, xalqaro audit standartlari va zamonaviy tahlil vositalari bo'yicha o'qitish ichki auditning amaliy natijadorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, byudjet tashkilotlarida xavflarni boshqarishda ichki auditning rolini oshirish davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligini ta'minlashning muhim omilidir. Ichki audit xavflarni aniqlash, baholash, ularni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab

chiqish va tavsiyalar ijrosini monitoring qilish orqali byudjet intizomini mustahkamlaydi. Kelgusida ichki audit xizmatlarini raqamlashtirish, risklarga asoslangan rejalashtirishni keng joriy etish, auditorlar malakasini oshirish, xavflar reyestrini amaliy boshqaruv vositasiga aylantirish va audit tavsiyalari ijrosini kuchaytirish byudjet tashkilotlarida xavflarni boshqarish tizimining samaradorligini yanada oshiradi.

Ichki auditning rivojlanish istiqbollardan yana biri byudjet tashkilotlarida nazorat madaniyatini shakllantirishdir. Nazorat madaniyati deganda xodimlarning moliyaviy intizomga ongli rioya qilishi, har bir xarajat bo'yicha javobgarlikni his qilishi va xatolarni yashirish emas, balki ularni bartaraf etishga intilishi tushuniladi. Ichki audit ushbu madaniyatni shakllantirishda rahbariyatga metodik yordam beradi, xodimlarga xavfli jarayonlarni tushuntiradi va ichki tartib-qoidalarni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqadi.

Byudjet tashkilotlarida xavflarni boshqarish samaradorligi ko'rsatkichlar tizimi orqali ham baholanishi lozim. Masalan, aniqlangan yuqori xavflar soni, ularning kamayish dinamikasi, audit tavsiyalarining bajarilish darajasi, takroriy kamchiliklar ulushi, oldi olingan moliyaviy xatolar summasi va audit natijasida takomillashtirilgan ichki tartiblar soni kabi indikatorlar ichki auditning real natijasini ko'rsatadi. Bunday ko'rsatkichlar rahbariyatga ichki audit faoliyatini baholash va resurslarni to'g'ri taqsimlash imkonini beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 29-apreldagi 279-son qarori "Davlat moliyasi sohasida xavflarni boshqarish tizimini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 8-apreldagi 210-son qarori "2025–2030-yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida".
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 16-iyuldagi 446-son qarori bilan tasdiqlangan ichki nazorat tizimini takomillashtirishga oid hujjatlar.
4. Institute of Internal Auditors. Global Internal Audit Standards. 2024. 5. INTOSAI davlat auditi standartlari va davlat sektorida ichki nazorat bo'yicha uslubiy tavsiyalar.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik islohotlar agentligi. Davlat moliyasini boshqarish tizimini modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari. – Toshkent, 2024.
6. Allen R., Hemming R., Potter B. The International Handbook of Public Financial Management. – London: Palgrave Macmillan, 2023. – 882 p.
7. Moeller R.R. Brink's Modern Internal Auditing: A Common Body of Knowledge. 9th Edition. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2022. – 768 p